THE PROCESS OF WEAKENING OF NATION-STATE IN THE ERA OF NEO-LIBERALISM AND THE CRISIS OF DEMOCRACY²

Abstract: The article aims to show that as a result of globalization and neo-liberal form of governance and ideology, the state was weakened through a complex system of economic, financial, technological and social relations on a global scale. The withdrawal of the state from regulative functions on its territory is a refusal of the state for ideological mobilization of its populace based on nationalism and national identity. During the decline of national identity, the national state moves its role from imposing of cultural and national homogeneity, a characteristic of the earlier stage of nation-state building, to supporting cultural diversity. Crisis of democracy and emergence of post-democracy are considered and the question about possibility of having democracy beyond the nation-state borders.

Keywords: neo-liberalism, nation-state, national identity, democracy, civil society

The transformation of the relationship between the state and the nation which is observable during the last three or four decades is due to a large extent to the neoliberal rule and globalization which reshaped the functioning of the nation-state. One of the unexpected consequences of neo-liberalism and globalization is a reduction of the state power and a weakening of the connection between the nation and the state as a result of state sovereignty erosion (see Spencer & Wollman, 2002; Bauman, 2004, str. 45–49).

The article aims to show that as a result of globalization and the neo-liberal form of governance and ideology, the state was weakened through the complex system of economic, financial, technological and social relations on a global scale. Neo-liberalism calls for the diminishing of the role of state not only in economic relationships but also in social ones at the expense of the market.

Under globalization, there are new layers of sovereignty over the nation-state – trans-national companies and supra-national institutions like EU, NATO, IMF, World Bank, etc. to which the states willingly transfer large parts of their sovereignty. States act as transmitters of decisions which often are taken outside them by supranational bodies.

¹ stamenova.svetlana88@gmail.com

² The article was presented at the video-conference “Living in a world of nation-states”, October 2nd, 2020

The separation of economic from political power and transfer of national sovereignty to supra-national institutions weaken the nation states, and the ideology of neo-liberalism additionally destroys their social functions and makes problematic the connection between the people and the state. Political leaders of the nation states are dependent on supra-national institutions and in most cases are unable to overcome the diminished level of economic and social security they provide to their citizens. The obedience and transfer of sovereignty from the nation-states to supra-national institutions bring the end of the role of nation-states and their sovereignty as we knew them until 70th–80th years of the last century. The military, economic and cultural self-sufficiency and self-reproduction of the states ceased to be a necessary element of their functioning. Their economies are less and less under the control of the state, and the military self-sufficiency, especially in the European countries, is considered needless and transferred to NATO (see Bauman, 1999, str. 88–93).

What has changed at the current moment of development of the post-national state is the division of economic power from politics. The political power continues to be local and embedded in the political institutions of the state while the economic power became global (Bauman, 1999). Globalization has weakened nation states and the national governments cannot be considered anymore a source of effective political power. There is a prolonged process of depriving the nation-state from power. The state becomes too weak to implement independent social policy and has no other choice but to initiate de-regulative strategies (Bauman, 2001, str. 97–98). Thereby, present nation-state surrenders its control over economic and cultural processes and transfers its power to the global market.

All these processes transform the identity politics. Today we are witnesses of a decline of class identity and of evaporation of the identities, based on the old hierarchy at the expense of ethnic, religious, race and sexual identities. “Civil society” and citizenship started to lose their old meaning and are being re-build again not based on class and political hierarchical loyalties but on horizontal cultural versions of identities (Bauman, 2004). With the advent of neo-liberalism and globalization the promotion of “civil society” has started. The elaboration of the concept of civil society in social sciences has begun at the beginning of 90s of the last century as a counterbalance of the concept of nation-state. The interest of the scholars was shifted from “state” to “civil society” and “market”. Thus we witness a very interesting process of conceptualization of democracy within civil society at the expense of its conceptualization in the framework of the state (Gellner, 1994; Gulalp, 2013). The promotion of civil society is a promotion of the mechanisms of capitalist market at the expense of state regulation which entirely corresponds to the ideology of neo-liberalism. The favoritism of “civil society” and the “politics of identity” at the expense of the nation state presupposes a significant weakening of the state functions (Wood, 1995; Gulalp, 2013, p. 32–33). Class and social rights have become converted into secondary rights as compared to the civil rights of individuals and the collective rights of different identity groups – ethnic, religious, race or sexual.

The idea of civil society fosters the creation of numerous non-governmental organizations (NGOs). Their activities are not controlled by the state and replace or undermine the social functions of the state. The main aim of the creators of the NGOs is to show that the social role of the state could be totally replaced by the civil society (in the face of multiple NGOs), which according to their creators, symbolize self-organization of the society (Gulalp, 2013, p. 33). However, the role of these NGOs is mostly palliative and very selective

in relation to the social support of the population. Nevertheless, these NGOs succeed to force the state to transfer most part of its functions to them together with the money necessary for the implementation of these social functions (see Crouch, 2004). This process is genuinely undermining the regulative function of the state and serves to increase the freedom of action of trans-national capital.

Thus, today, there is neither need for the neoliberal state to control the processes of social integration, nor ability to do that. So, that state does not need legitimacy through the nation and culture, and does not need ideological mobilization of its citizens in a degree necessary for the old type of state before the period of globalization and neo-liberalism. To put it differently, the neoliberal state resigns from the normative regulation of the society that once has been one of its main functions. The reasons for that should be searched in the blurring of one of the main functions of the state – to keep the mobilization of its populace in case of war. With the appearance both of nuclear weapons and institutions of supra-national level that control the nuclear arming in different states, the role of national state was radically changed. The need of waging war was one of the main reasons for the state to require monopoly upon the means of coercion within its borders in order to mobilize resources on its territory in case of military conflict. As Hirst and Thompson rightly point out, from 16th century till now, one of the main functions of the modern state is to wage war resting on the life and property of its citizens. According to them, today the armed forces are practically not so important for the states in their relationships with each other. This does not mean that the war will disappear as a way of resolving conflicts but that it is less probable that the governments would have a case in which to invoke the lives of their citizens in the name of waging war (Hirst & Thompson, 1995, str. 416). As a consequence, the state's capacity and necessity to control its population substantially diminished.

The state is already unable, relying on its authority, to mobilize its citizens and to require and create solidarity and a common national identity that are necessary for effective war waging. The existence of a common enemy during a war strengthens national solidarity and makes legitimate the call for national cultural homogeneity. As Hirst and Thompson write it:

“Without the threat of war, without enemies, the state becomes less significant to the citizens. When people really faced enemies, invaders and conquerors, they needed their state and their fellow citizens... These legitimations are gone, and with them the whole classes of provision for ‘national’ needs justified by the possible contingency of war: ‘national’ industries, health and welfare to promote ‘national efficiency’ and social solidarity to unite rich and poor in a common struggle” (Hirst & Thompson, 1995, p. 417).

The only function left to the national state is organization and maintenance of order on the administered territory (see Bauman, 2001, p. 98).

According to Bauman, the modern individual has been connected with the nation because its national belonging is the ideological form of the modern state and because the state has been able to connect the individuals through a combination of obligations (taxes, military service) as well as through providing of security and social welfare. This reciprocity of the relationships between the national state and the individual is wakened and as a consequence, the engagement and the feeling of being a member in the national community are significantly reduced (see Fenton, 2008). The modern national state, according to Fenton, loses its definition as “national” and by that, its attractiveness.

In this sense, the state of late modernity does not need national identity and national solidarity of its members in the same degree as it was in the earlier modern period when the state had to keep its territorial boundaries and to affirm and impose its political legitimacy. The national state which at the beginning of 20th century regulates its economy and protects the prosperity of its citizens, at the end of the century becomes undermined. The governments cannot support full employment and economic growth and carry out their re-distributional functions in full as it was before – during the flourishing of the national states (Mittelman, 1996; Gulalp, 2013). Following Gulalp we could say that 20th century is a witness of the prosperity and the decay of the welfare state in both political blocks – the capitalist and the socialist, together with the heyday and decay of the national community (the nation), organized around the national state (Gulalp, 2013, p. 32).

The beginning of 21st century is characterized by a massive destruction of welfare state in Western Europe and the penetration of the market in social activities such as health care, education, culture and social policy, which become defined in terms of consumers and market suppliers of services. This process turned national institutional relations in equivalent of the market relations. More and more social activities in Western and Eastern Europe are given “on concession” by the state to private entrepreneurs. The citizens as representatives of the nation that should have guaranteed social services by the state are turned into simple clients, and the common security which the state ought to provide to them is greatly reduced due to the fact that the social services also started to be subordinated to the laws of profit making. Accordingly, where this profit cannot be achieved, the social services fade out (see Crouch, 2004).

With the end of the welfare state, post-modern state ceased to be a source of resources and security for its citizens as it was almost till the end of the Cold war. This is due to the weakening of the national states under neoliberal ruling and due to the globalization of economies by supra-national corporations. The supra-national corporations have no interest in the well-being and reproduction of the populace and the manpower in the countries, in which they operate, but in the profit which they extract. As Bauman put it, the reason for that is the easiness with which the supra national capital moves money and manufacturing from country to country depending on the profitability of the conditions which different national states propose. Unlike the national capital of 19th and the beginning of 20th century, which is interested in reproduction of manpower within the boundaries of a given nation state, where the national capital operates, supra-national capital leaves after itself a desert. The consequences of devastating actions of transnational capital on local level are left to the national states which are very limited in their opportunities to cope with these consequences due to the fact that the financial flows are out of the control of the governments and due to many neoliberal changes in legislation of the national states which are subordinated to the attraction of investment and the service of transnational capital (see Bauman, 1999).

Power deprivation of the national state and its orientation to the strategy of deregulation and transfer of its main functions to the market means a rejection of the classical normative and social regulations, inherent in the modern Keynesian state. We can speak about an abruption of the imagined collectivity of the state, exhaustion of the relationship between the state and the nation and withdrawal of the state from the reproduction of the nation and national identity. The national identity is no longer desired and supported by

the state, so we witness a decline of national community together with the decline of the Keynesian welfare state. According to Bauman, today we can speak about divorce between the state and the nation where the failing state has less and less benefits to propose to its citizens in return to their loyalty (Bauman, 2004). This withdrawal of the state from the regulative functions on its territory is at the same time a refusal of the state for ideological mobilization of its populace based on nationalism and national identity. As a result, we have a process of seeking and creating of new identities which serve to fill with content the emptied of meaning national identity and to return the lost stability of the people.

“The reduced powers of the state do not promise much – and guarantee even less. A rational person would no longer trust the state to provide all that is needed in case of unemployment, illness or old age, to assure decent health care or proper education for children...The nation-state ...is no longer the natural depository for people's trust” (Bauman, 2004, p. 44–45).

What is going on with the loyalty of the people from the national community to the national state, which is already neoliberal and gave up its obligation to support and to fulfill the maintenance of their welfare? These people start searching for alternative forms of identity and alternative networks of solidarity – they flee in ethnic, religious, race and gender identities and imagined communities. The homogenizing role of the national state from the beginning of the creation of the national community is changed in the opposite direction of enhanced fragmentation of different identities and cultural communities, based on ethnicity, religion, race etc. The connection with the world market makes cultural homogeneity on national level less necessary. Thus there are all conditions for expansion of religious and ethnic pluralism within the national state and the creation of race, religious and ethnic communities with growing power as an alternative source of loyalty for its members (Hirst & Thompson, 1995, p. 416–418). Where the classifying and unifying role of the national state is not successful and necessary, the appearance of competing identities is inevitable for the cultural reproduction of the communities within society. The national patriotism from the earlier modern stage of development of the national state is replaced by local loyalties and “wars” for recognition, and the problems of exploitation are replaced by a new discourse – that of exclusion (Bauman, 2004, p. 39–41; Gulalp, 2013). Bauman rightly points out that what we witness today is not a revival of nationalism but unduly underlying of different types of identity, including the ethnic one at the expense of class identity which dominated most part of 19th and 20th century. R. Cohen argues that thanks to the increased migration flows, identity becomes de-territorialized and is not already connected with a specific country. This process of de-territorialization strongly undermines traditional nationalism and leads to flourishing of sub-national and trans-national identities which could not be easily controlled by the state (R. Cohen, 1997).

National identity as a political identity is moving from the political into the cultural domain of cultural diversity (multiculturalism) and of authentic identities and support for the rights of these identities (cultural, religious, ethnic, race) at the expense of social rights. During the decline of national identity, the national state moves its role from imposing of cultural and national homogeneity, a characteristic of the earlier stage of nation-state building, to supporting cultural diversity. Disappointment from the national state leads to the creation of alternative forms of community which cross class divisions in the society and

focus on cultural identity. The concepts of citizenship and civil society caused a move to the problems of recognition of authentic identities and the acceptance of cultural diversity. According to Gulalp, the cultural authenticity could bring disunion of political wholeness of the nation and not only to repudiate the concept of united national state but to bring a civil war (Wilmsen & McAllister, 1996; Turner, 2000; Gulalp, 2013). The mass immigration is the main source of the invocation for recognition of diversity and multiculturalism.

Crisis of democracy and post-democracy

Since the mid of the last century, some changes are observed in the very democracy, which is already defined as liberal or neo-liberal one. These changes consist of not only growing distrust and dissatisfaction of the citizens of the developed western countries from their ruling elites (Norris, 1999; Phar, Putnam, Dalton, 2000; Dalton, 2004; Norris, 2011), but also in acceptance of liberal democracy as a normative form of democracy and not as historically contingent form or as one of the many forms of democracy, as it actually is (see Crouch, 2004, p. 3).

A number of scholars describe different sides of the effect of globalization and neo-liberal ideology and management practices upon the western democracy. D. Marquand argues that the public sphere of citizenship in United Kingdom is under attack of market fundamentalists from the new rights and from the imitators of the new left which leads to emptying of content of citizenship, to marketization of the public sector and to erosion of the public trust (Marquand, 2004, p. 172). According to him, the formal shell of democracy remains while its content begins to evaporate. P. Rozanvallon argues that the politics is substituted by widespread techniques of management that leave room only for one player – the supranational organizations (Rozanvallon, 2006, p. 228).

The book of Colin Crouch “Post-democracy” unites the critiques of neo-liberalism in a unified explanatory logic. According to Crouch, the liberal democracy (in essence neo-liberal) is a form that emphasizes participation in elections as a main way of mass participation in democratic process, extended freedom of lobbying, which means first of all business lobbying and a form of political community which is kept away from the economy. Despite the possibility of change of governments, in this neoliberal model the electoral debate is a strongly controlled spectacle ruled by professional experts through special persuasion techniques, and the discussed public and political questions are carefully selected by the ruling elites. Crouch calls this neoliberal model, which has not an interest of broad involvement of citizens in governance, post-democracy (Crouch, 2004, p. 3–5). In post-democracy, economically powerful groups and people are more successful in using their impact tools while the rest of the people have limited opportunities for influence on the political process. Both the politics and the governments return back to a control over the masses from the privileged economic elite which reminds pre-democratic times and not the democracy from the mid of the last century, when first time in history of capitalism economy was indeed dependent from the prosperity of the wage labor and when there was a sort of compromise in the Western democracies between capitalist business interests and the interests of wage labor. In the mid 20th century in the countries of Western Europe, business interests manage to learn some restrictions on use of power in order to keep the survival of the capitalist system and to calm down the protests against inequalities which

this system produces. Democratic political capacity that was concentrated on the level of national state was able to guarantee these limitations because the companies were strictly subordinated to the authority of the national states (Crouch, 2004, p. 8).

Crouch does not state the reason for the appearance of the Keynesian state and the positive relationships between the labor and the capital in Western Europe in the mid-20th century except the huge amount of working class. It is not difficult to guess that this short period of reconciliation in Western Europe is caused by the influence of USSR and the socialist block and the labor benefits there and accordingly from the fear of western capital of a possible revolution and an eventual change in the form of ownership under the influence of workers' discontent. The welfare state in the West is a duplicate of the social state in socialism. Without absolutizing this factor, which needs serious research, we want to point out that it is not by chance that post-democratic tendencies in Western democracies started during the Soviet "perestroika" and flourished after the collapse of the USSR and the socialist block.

The change in the relationship between capital and labor in the West began in the 80s of the last century in Reagan's time in US with a reduction of the social benefits and marginalization of trade unionist movement. Under Reagan, the process of increased consumption at the expense of debt began by reducing the value of loans and refinancing them, that allowed an expanding of the middle class and accelerated consumption, unrelated to the level of wages, which are still at the level of the 50s of the last century (Khazin, 2019). The economy started to determine its progress not by the profit from production, but by the movement of commodity exchanges, financial markets and the increase in the shareholder value of shares (Dore, 2000). The relocation of the main productions of Western Europe and the USA to the developing countries of Asia and mainly to China together with the serious technological changes also caused serious changes in the social and class structure of the Western societies. Western economies and societies are "liberating" themselves from their working class at the expense of the expansion of employees in the service sector – working in the financial sector, administrators and bureaucrats and diverse groups of professionals, managers, etc., who are beginning to identify and feel like middle class. The working class becomes a declining class first in US, United Kingdom and Scandinavia and then in the other European countries (Crouch, 2004). The end of the working class as we know it from the end of the 19th to the middle of the 20th century came with the end of capitalism based on mass industrial production in the metropolises. Due to the heterogeneous pay and the different degree of connection with the ruling groups, the middle class does not have the same need and opportunity for mobilization. Moreover, it has become a major basis for supporting neoliberal policy, as its existence is thanks to the emergence of Reagan's economic policy and the accelerated lending and refinancing of debt, which has more than doubled its consumption and compensated the lack of real wage growth. Without the neoliberal policy of increased lending and refinancing, the middle class would disappear. We are currently seeing its intense shrinkage as a result of the 2008 economic crisis.

The political process of neo-liberalization can be called "political economization" (W. Morgan 2003) and "economic de-politicization" (Bourdieu, 2002). The de-politicization of the economy limits citizens' political choices, and the options offered are often too complex for them to judge, necessitating certain experts to legitimize decisions made at the managerial level (Sloterdijk, 2005). In this way, apathy among ordinary people regarding the

democratic political process becomes visible. The erosion of political control and accountability led to the emergence of more autocratic forms of governance and signalled the reorganization of the relationship between the state and citizens, where the state acts “from a distance” (Swyngedouw, 2000). This is seen mainly through the influence of supra-governmental and supranational institutions such as the EU, WTO and IMF, which are reorganizing the institutional forms of management such as governance behind and over the state.

Is it possible to conceive democracy beyond the nation-state borders?

Some scholars see the solving of the problems of democracy on national level by moving it out of the boundaries of the national states. As we know well, however, democracy is defined and practiced at the level of nation-state, i.e. within a given territory. The nation-state defines the political unit in terms of territory. However, the corresponding processes of the growing power of trans-national corporations and the rise of human rights discourse mutually work to limit the relative territorial sovereignty of the nation-state (Gulalp, 2013)

Can we conceive democracy beyond the nation-state within a supra-national group of institutions that are held accountable to a supposed political community containing the whole world populace?

Democracy is a form of rule that requires the existence of some kind of formal political organization which is able to hold accountable people and institutions representing the political community of the nation. Hereof democracy requires the nation-state. The global civic society at the extent it exists, contradicts to the notion of territoriality or politically organized community of living of the individual members of the nation-states. It cannot solve their problems stemming from the way the state administers its territory. The global civic society exists only on specific topics of common interest as the creation of the Transatlantic Trade and Investment Partnership, environmental problems, etc. It could hardly keep supranational institutions and trans-national corporations accountable for there is not yet a global political community with ultimate rights to hold responsible these supra-national bodies. It is difficult to imagine how accountability of trans-national corporations to the world populace should look like. For now, the global power of trans-national corporations is clearly an erosion of democracy.

However, the nation-state no longer contains the conditions for democracy for the reason explained above. It is difficult for the states to win and support the loyalty of the national members because there is nothing to be proposed to them. The loyalty of the populace of the nation-states is no longer required for the states are intertwined in complex relations with multi-layered bodies of supra-national and international institutions, so that the states' existence is guaranteed without the consent of the people populating these states.

Светлана Д. Стаменова¹
Бугарска академија наука,
Институт за филозофију и социологију
Софија (Бугарска)

ПРОЦЕС СЛАБЉЕЊА НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ У ЕРИ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА И КРИЗЕ ДЕМОКРАТИЈЕ²

Сажетак: Чланак има за циљ да покаже да је држава, као резултат глобализације и неолибералног облика владавине и идеологије, ослабљена кроз комплексни систем економских, финансијских, технолошких и друштвених односа на глобалном плану. Повлачење државе са регулаторних функција на својој територији је одбијање државе да прихвати идеолошку мобилизацију свог становништва на основу национализма и националног идентитета. Паралелно са падом националног идентитета, национална држава премешта своју улогу са наметања културолошке и националне хомогености као карактеристике раније фазе изградње националне државе, на подржавање културолошке разноликости. Разматрају се криза демократије и појава постдемократије, као и питање о могућности постојања демократије ван граница националне државе.

Кључне речи: неолиберализам, национална држава, национални идентитет, демократија, цивилно друштво

Трансформација односа између државе и нације, која се може приметити током последње три или четири деценије, проузрокована је у великој мери владавином неолиберализма и глобализацијом који су преобликовали функционисање националне државе. Једна од неочекиваних последица неолиберализма и глобализације јесте смањење моћи државе и слабљење везе између нације и државе као резултат урушавања државног суверенитета (видети Spencer & Wollman, 2002; Bauman, 2004, str. 45–49).

Овај чланак има за циљ да покаже како је, као резултат глобализације и неолибералног облика владавине и идеологије, држава ослабљена кроз комплексни систем економских, финансијских, технолошких и друштвених односа на глобалном плану. Неолиберализам захтева смањену улогу државе не само у економским, већ и у друштвеним односима, а на рачун тржишта.

У оквиру глобализације постоје нови слојеви суверенитета над националном државом – транснационалне компаније и супранационалне институције као што

¹ stamenova.svetlana88@gmail.com

² Рад је презентован на видео конференцији „Живот у свету националних држава”, 2. октобар 2020.

су ЕУ, НАТО, ММФ, Светска банка итд., на које државе спремно преносе огромне делове свог суверенитета. Државе поступају као преносиоци одлука које често ван њих доносе супранационална тела.

Раздвајање економске од политичке моћи и пренос националног суверенитета на супранационалне институције умањују значај националних држава, а идеологија неолиберализма додатно уништава њихове друштвене функције и доводи у питање везу између људи и државе. Политичке вође националних држава зависе од супранационалних институција и у већини случајева нису у стању да се изборе са сниженим нивоом економске и друштвене безбедности коју пружају својим грађанима. Послушност и пренос суверенитета са националних држава на супранационалне институције ставља тачку на улогу националних држава и њихов суверенитет какав нам је био познат до седамдесетих и осамдесетих година 20. века. Војна, економска и културолошка самодовољност и саморепродукција држава више није неопходан елемент њиховог функционисања. Економије националних држава су све мање под контролом државе, а војна самодовољност, нарочито у европским земљама, сматра се непотребном и преноси се на НАТО (видети Bauman, 1999, стр. 88–93).

Оно што се у овом тренутку променило у развоју постнационалне државе јесте раздвајање економске од политичке моћи. Политичка моћ и даље је локалног карактера и уграђена у политичке институције државе, док је економска моћ постала глобална (Bauman, 1999). Глобализација је ослабила националне државе, те се националне владе више не могу сматрати извором ефикасне политичке моћи. У току је дугачак процес ускраћивања моћи националној држави. Држава је постала сувише слаба да би спроводила самосталну социјалну политику и нема другог избора него да покрене дерегулаторне стратегије (Bauman, 2001, стр. 97–98). Самим тим, данашња национална држава предаје своју контролу над економским и културолошким процесима и преноси своју моћ на глобално тржиште.

Сви ти процеси трансформишу политику идентитета. Данас смо сведоци опадања класног идентитета и нестајања идентитета заснованих на старој хијерархији, по цену етничких, верских, расних и сексуалних идентитета. „Цивилно друштво” и држављанство почели су да губе своје старо значење и поново се изграђују, али не на основу класне и политичке хијерархијске лојалности, већ на основу хоризонталних културолошких верзија идентитета (Bauman, 2004). С појавом неолиберализма и глобализације отпочела је промоција „цивилног друштва”. Елаборација концепта цивилног друштва у друштвеним наукама појавила се раних 90-их година 20. века као противтежа концепту националне државе. Интересовање научника преместило се са „државе” на „цивилно друштво” и „тржиште”. Тако смо сведоци веома занимљивог процеса концептуализације демократије у оквиру цивилног друштва на рачун њене концептуализације у оквиру државе (Gellner, 1994; Gulalp, 2013). Промоција цивилног друштва представља промоцију механизма капиталистичког тржишта на рачун државне регулативе која у потпуности одговара идеологији неолиберализма. Фаворизовање „цивилног друштва” и „политике идентитета” уместо националне државе претпоставља значајно слабљење државних функција (Wood, 1995; Gulalp, 2013, стр. 32–33). Класна и социјална права претворена су у споредна права у поређењу са цивилним правима појединаца и колективним правима различитих идентитетских група – етничких, расних или сексуалних.

Појам цивилног друштва подстиче оснивање многобројних невладиних организација (НВО). Њихове активности нису под контролом државе и замењују или подривају друштвене функције државе. Главни циљ оснивача НВО јесте да се покаже како друштвену улогу државе може у потпуности заменити цивилно друштво (у виду многобројних НВО), што, по мишљењу њихових оснивача, симболизује само-организацију друштва (Gulalp, 2013, str. 33). Међутим, улога тих НВО углавном је палијативна и веома селективна у односу на друштвену подршку становништву. Упркос томе, НВО успевају да наведу државу да већину својих функција пренесе на њих, заједно са новцем потребним за спровођење тих друштвених функција (видети Crouch, 2004). Овај процес истински подрива регулаторну функцију државе и служи за повећање слободе деловања транснационалног капитала.

Отуд данас не постоји ни потреба за неолибералном државом која би контролисала процесе друштвене интеграције, нити могућност за то. Због тога држави није потребна легитимност кроз нацију и културу, нити јој је потребна идеолошка мобилизација грађана у степену који је неопходан за стари модел државе, пре периода глобализације и неолиберализма. Другим речима, неолиберална држава се одриче нормативне регулативе друштва која је некада била једна од њених главних функција. Разлоге за то треба потражити у нестајању једне од главних функција државе – одржавања мобилизације становништа у случају рата. С појавом нуклеарног наоружања, као и институција на супранационалном нивоу које контролишу нуклеарно наоружавање у разним земљама, улога националне државе се променила из корена. Потреба за ратовањем представљала је један од главних разлога да држава захтева монопол над средствима принуде унутар својих граница како би мобилисала ресурсе на својој територији у случају војног сукоба. Како Хирст и Томпсон правилно истичу, једна од главних функција модерне државе од 16. века до данас, односно ратовање, почивало је на животима и имовини њених грађана. По мишљењу ових аутора, данас оружане снаге у суштини нису тако важне за државе у њиховим међусобним односима. То не значи да ће рат као начин решавања сукоба нестати, али ће свакако бити мање вероватан у случају када држава мора да од својих грађана тражи да дају живот ратујући у њено име (Hirst&Thompson, 1995, str. 416). Као последица, знатно је умањена способност и потреба државе да контролише своје становништво.

Држава већ сада није у стању да, ослањајући се на свој ауторитет, мобилише грађане и захтева и створи солидарност и заједнички национални идентитет који су неопходни за ефикасно ратовање. Постојање заједничког непријатеља током рата учвршћује националну солидарности и даје легитимност позиву на националну културолошку хомогеност. Као што Хирст и Томсон пишу:

„Без ратне опасности, без непријатеља, држава постаје мање значајна грађанима. Када су се људи суочавали са непријатељима, освајачима и окупаторима, били су им потребни држава и њихови сународници... Те законитости су нестале, а са њима и читаве класе за задовољавање 'националних' потреба оправданих могућом ратном опасношћу: 'националне' индустрије, здравствене и социјалне услуге ради промовисања 'националне ефикасности' и друштвене солидарности како би се богати и сиромашни ујединили у заједничкој борби” (Hirst & Thompson, 1995, str. 417).

Једина функција која је преостала националној држави јесте организовање и одржавање реда на територији под њеном управом (видети Bauman, 2001, str. 98).

Према Бауману, данас је појединац повезан са нацијом због тога што је његова национална припадност идеолошки вид модерне државе и због тога што је држава у стању да повеже појединце кроз спој обавеза (порези, војни рок), као и кроз пружање безбедности и социјалне помоћи. Овај реципроцитет односа између националне државе и појединца је ослабљен и, као последица, у знатној мери су умањени ангажованост и осећај припадности националној заједници (видети Fenton, 2008). Модерна национална држава, према Фентону, губи своје одређење као „национална”, а самим тим и своју привлачност.

У том смислу, данашњој модерној држави није потребан национални идентитет нити национална солидарност њених припадника у истом степену као што је то био случај у ранијем модерном периоду, када је држава морала да задржи своје територијалне границе и да потврди и наметне свој политички легитимитет. Национална држава која је почетком 20. века регулисала своју привреду и штитила просперитет својих грађана подривена је крајем 20. века. Владе не могу да у потпуности подрже ниво запослености и економски раст и да врше своје редистрибуционе функције као што је то био случај у прошлости – у време процвата националних држава (Mittelman, 1996; Gulalp, 2013). Према Гилалпу, могли бисмо да кажемо да је 20. век сведок успона и пада државе благостања у оба политичка блока – капиталистичком и социјалистичком, заједно са врхунцем развоја и падом националне заједнице (нације), организоване на националној држави (Gulalp, 2013, стр. 32).

Почетак 21. века одликује се масовним уништавањем државе благостања у Западној Европи и продором тржишта у друштвене активности попут здравства, образовања, културе и социјалне политике, који се дефинишу на основу потрошача и пружалаца услуга на тржишту. Овај процес је националне институционалне односе претворио у еквивалент односа на тржишту. У Западној и Источној Европи, држава све више друштвених активности даје „на концесију” приватним предузетницима. Грађани као представници нације којима држава треба да гарантује социјалне услуге претворени су у обичне клијенте, а заједничка безбедност коју држава треба да им пружи је значајно смањена услед чињенице да су социјалне услуге такође почеле да се подређују законима стварања профита. Сходно томе, социјалне услуге нестају тамо где се не може остварити профит (видети Crouch, 2004).

Са нестанком државе благостања, постмодерна држава престаје да својим грађанима представља извор ресурса и безбедности као што је био случају готово све до краја хладног рата. Ово је проузроковано слабљењем националних држава под владавином неолиберализма и глобализацијом економија од стране супранационалних корпорација. Супранационалне корпорације нису заинтересоване за благостање и репродукцију становништва и радне снаге у земљама у којима послују, већ за профит који остварују. Према Бауману, разлог за то је лакоћа којом супранационални капитал преноси новац и фабрике из једне земље у другу, у зависности од профитабилности услова које различите националне државе пружају. За разлику од националног капитала током 19. и с почетка 20. века, који је заинтересован за стварање радне снаге унутар граница дате националне државе, где функционише национални капитал, супранационални капитал за собом оставља пустош. Последице разарајућег дејства транснационалног капитала на локалном нивоу препуштене су националним државама које имају веома ограничене могућности за борбу против

тих последица због тога што су финансијски токови ван контроле владе, као и због многобројних неолибералних промена у законодавству националних држава које су подређене привлачењу инвестиција и у служби су транснационалног капитала (видети Bauman, 1999).

Одузимање моћи националној држави и њено усмеравање на стратегију дерегулације и преноса главних функција на тржиште означавају одбацивање класичних нормативних и социјалних регулатива које су својствене модерној кејнсијанској држави. Можемо говорити о прекиду замишљене колективности државе, исцрпљивању односа између државе и нације и о повлачењу државе из стварања нације и националног идентитета. Национални идентитет више није пожељан нити има подршку државе, те смо сведоци пада националне заједнице заједно са падом кејнсијанске државе благостања. Према Бауману, данас можемо говорити о разводу државе и нације, при чему држава која пропада може да понуди све мање користи грађанима у замену за њихову оданост (Bauman, 2004). Овако повлачење државе са регулаторних функција на сопственој територији истовремено је и одбијање државе да идеолошки мобилише своје становништво на основу национализма и националног идентитета. Као резултат тога, имамо процес потраге и стварања нових идентитета који служе да садржајем попуне упражњено значење националног идентитета и да људима поврате изгубљену стабилност.

„Умањене моћи државе не обећавају много – а гарантују још мање. Рационална особа више не верује у то да ће држава обезбедити све што јој је потребно у случају незапослености, болести или старости, а у циљу пружања пристојне здравствене заштите или одговарајућег образовања за децу... Национална држава... више није природна институција у коју ће људи имати поверења” (Bauman, 2004, str. 44–45).

Шта се дешава са оданошћу људи из националне заједнице према националној држави, која је већ неолиберална и која се одрекла своје обавезе да подржи и обезбеди очување њиховог благостања? Ти људи почињу да траже алтернативне облике идентитета и алтернативне мреже солидарности – они беже у етничке, верске, расне и родне идентитете и замишљене заједнице. Хомогенизујућа улога националне државе од почетка стварања националне заједнице мења се у супротном смеру, ка повећаној фрагментацији различитих идентитета и културолошких заједница, на основу етничке припадности, вере, расе итд. Повезаност са светским тржиштем смањује потребу за културолошком хомогеношћу на националном нивоу. Због тога су створени сви услови за ширење верског и етничког плурализма унутар националне државе и за стварање све моћнијих расних, верских и етничких заједница као алтернативног извора оданости за њене припаднике (Hirst & Thompson, 1995, str. 416–418). Тамо где класификујућа и уједињујућа улога националне државе није успешна и потребна, неизбежно се јављају ривалски идентитети за културолошку репродукцију заједница унутар друштва. Национални патриотизам из раније модерне фазе развоја националне државе замењен је локалним лојалностима и „ратовима” за признање, док су проблеми експлоатације замењени новим дискурсом – искључивањем (Bauman, 2004, str. 39–41; Gulalp, 2013). Бауман правилно истиче да оно што данас видимо није оживљавање национализма већ неоправданих различитих врста идентитета, укључујући и етнички идентитет, на рачун класног идентитета као

доминантног током највећег дела 19. и 20. века. Робин Кoen тврди да, захваљујући повећаним миграционим токовима, идентитет постаје детериторијализован и није претходно повезан са одређеном земљом. Овај процес детериторијализације снажно подрива традиционални национализам и доводи до субнационалних и транснационалних идентитета које држава не може лако да контролише (R. Cohen, 1997).

Национални идентитет као политички идентитет премешта се из политичког у културолошки домен културолошке разноликости (мултикултуралност) и аутентичних идентитета и подршке правима тих идентитета (културолошког, верског, етничког и расног) на рачун друштвених права. Паралелно са падом националног идентитета, национална држава премешта своју улогу са наметања културолошке и националне хомогености као карактеристике раније фазе изградње националне државе, на подржавање културолошке разноликости. Разочараност у националну државу доводи до стварања алтернативних облика заједнице који превазилазе класне поделе у друштву и усредсређују се на културолошки идентитет. Концепти држављанства и цивилног друштва преусмерили су се на проблеме признавања аутентичних идентитета и прихватања културолошке разноликости. Према Гилалпу, културолошка аутентичност могла би да доведе до разједињења политичке целовитости нације и не само до одбацивања концепта уједињене националне државе, већ и до грађанског рата (Wilmsen & McAllister, 1996; Turner, 2000; Gulalp, 2013). Масовна миграција је главни извор позива за признавање разноликости и мултикултуралности.

Криза демократије и постдемократија

Од средине прошлог века примећене су извесне промене у самој демократији, која је већ дефинисана као либерална или неолиберална. Те промене подразумевају не само повећано неповерење и незадовољство грађана у развијеним западним земљама према владајућим елитама (Norris, 1999; Phar, Putnam, Dalton, 2000; Dalton, 2004; Norris, 2011), већ и прихватање либералне демократије као нормативног облика демократије, а не као историјски контингентног облика или једног од многобројних облика демократије као такве (видети Crouch, 2004, стр. 3).

Поједини научници описују различите аспекте утицаја глобализације, неолибералне идеологије и праксе управљања на западну демократију. Дејвид Марканд тврди да је јавна сфера држављанства у Великој Британији на удару тржишних фундаменталиста из редова нове деснице и имитатора нове левице у циљу уништавања садржаја држављанства, маркетизације јавног сектора и урушавања јавног поверења (Marquand, 2004, стр. 172). По његовом мишљењу, задржава се формални оклоп демократије, док њен садржај почиње да нестаје. Пјер Розанвалон тврди да политику замењују распрострањене технике управљања које остављају простор само за једног играча – супранационалне организације (Rosanvallon, 2006, стр. 228).

Књига „Постдемократија” Колина Крауча представља обједињене критике неолиберализма уз логично објашњење. Према Краучу, либерална демократија (у суштини неолиберална) јесте облик који излазак на изборе истиче као главни начин масовног учешћа у демократском процесу, односно проширену слободу лобирања која означава, пре свега, пословно лобирање и облик политичке заједнице која се држи подаље од економије. Упркос могућности промене владе, у овом

неолибералном моделу изборна дебата је строго контролисан спектакл којим управљају професионалци путем посебних техника убеђивања, а владајуће елите пажљиво бирају јавна и политичка питања као предмет дискусије. Крауч овај неолиберални модел, који није заинтересован за широку укљученост грађана у управљање, назива постдемократијом (Crouch, 2004, str. 3–5). У постдемократији, економски моћне групе и људи су успешнији у коришћењу свог алата утицаја, док остали имају ограничене могућности у вршењу утицаја на политички процес. И политика и влада враћају се контроли над масама од стране привилеговане економске елите, што подсећа на време пре демократије, а не на демократију средином 20. века, када је капиталистичка економија први пут у историји заиста зависила од просперитета најамног рада и када је у западним демократијама постојао одређени компромис између капиталистичког пословања и интереса најамног рада. Средином 20. века у земљама Западне Европе, пословни интереси успели су да прихвате извесна ограничења у употреби моћи како би се одржао капиталистички систем и умирили протести против неједнакости које овај систем производи. Демократски политички капацитет концентрисан на нивоу националне државе могао је да гарантује ова ограничења зато што су компаније биле строго подређене ауторитету националних држава (Crouch, 2004, str. 8).

Крауч не наводи разлог за појаву кејнсијанске државе и позитивних односа између радне снаге и капитала у Западној Европи средином 20. века, изузев многобројности радничке класе. Није тешко погодити да је овај кратки период помирења у Западној Европи био проузрокован утицајем СССР-а и социјалистичког блока, односно користи које је радна снага тамо имала и, сходно томе, страха западног капитала од могуће револуције и потенцијалне промене где би се власништво нашло на мети незадовољних радника. Држава благостања на Западу представља пандан социјалне државе у социјализму. Не апсолутизујући овај фактор, који треба озбиљно истражити, желимо да нагласимо да се постдемократске тенденције у западним демократијама нису случајно појавиле током совјетске „перестројке” и нагло се развиле после пада СССР-а и социјалистичког блока.

Промене у односу између капитала и радне снаге на Западу јавиле су се 80-их година прошлог века, током Регановог председничког мандата у САД, са смањењем социјалних бенефиција и маргинализацијом синдикалног покрета. За време Регановог мандата, процес повећане потрошње на рачун дугова почео је смањењем вредности зајмова и њиховим рефинансирањем, што је омогућило експанзију средње класе и убрзану потрошњу, без обзира на вредност плата и надница које су и даље на нивоу из 50-их година 20. века (Khazin, 2019). Привреда је почела да одређује свој напредак не према профиту од производње већ према трендовима размене робе, финансијских тржишта и повећању вредности акција у поседу акционара (Dore, 2000). Измештање главне производње Западне Европе и САД у азијске земље у развоју, а пре свих у Кину, заједно са озбиљним технолошких променама, такође је изазвало озбиљне промене у друштвеној и класној структури западних друштава. Западне економије и друштва се „ослобађају” од своје радничке класе на рачун експанзије запослених у сектору услуга – рад у финансијском сектору, администратори и бирократе и разне групе стручњака, менаџера итд. које почињу да се идентификују и осећају као средња класа. Радничка класа почиње да се смањује прво у САД, Великој

Британији и Скандинавији, а затим и у многим земљама Европе (Crouch, 2004). Крај радничке класе какву познајемо од краја 19. до средине 20. века уследио је заједно с крајем капитализма заснованог на масовној индустријској производњи у метрополама. Због разноликих плата и различитог степена повезаности са владајућим групама, средња класа нема исту потребу и прилику да се мобилише. Осим тога, она је постала главни основ за подршку неолибералној политици јер постоји захваљујући увођењу Реганове економске политике и убрзаном давању зајмова и рефинансирању дугова, што је више него удвостручило потрошњу средње класе и надоместило недостатак стварног раста плата. Средња класа би нестала да нема неолибералне политике повећаног давања зајмова и рефинансирања. Тренутно смо сведоци њеног упадљивог смањивања као резултат економске кризе из 2008. године.

Политички процес неолиберализације може се назвати „политичком економизацијом” (W. Morgan, 2003) и „економском деполитизацијом” (Bourdieu, 2002). Деполитизација економије ограничава политичке изборе грађана, а понуђене опције су сувише сложене да би их они проценили, што захтева одређене стручњаке који ће легитимизовати одлуке донете на руководећем нивоу (Sloterdijk, 2005). На тај начин постаје видљива апатија међу обичним људима у погледу демократског политичког процеса. Урушавање политичке контроле и одговорности довело је до појаве аутократских облика владавине и најавило реорганизацију односа између државе и грађана, где држава делује „из даљине” (Swyngedouw, 2000). Ово се првенствено види кроз утицај суправладиних и супранационалних институција као што су ЕУ, Светска трговинска организација и ММФ, који реорганизују институционалне облике управљања као што је владавина иза и изнад државе.

Да ли је могуће остварити демократију ван граница националне државе?

Поједини научници виде решење за проблеме демократије на националном нивоу у њеном померању ван граница националних држава. Но, као што је познато, демократија се одређује и примењује на нивоу националне државе, тј. у оквиру дате територије. Национална држава дефинише политичку јединицу у смислу територије. Међутим, паралелни процеси растуће моћи транснационалних корпорација и успон дискурса о људским правима заједно воде ка томе да се ограничи релативни територијални суверенитет националне државе (Gulalp, 2013)

Можемо ли остварити демократију ван националне државе, у оквиру супранационалне групе институција које се сматрају одговорнима наводној политичкој заједници састављеној од целокупног светског становништва?

Демократија је облик владавине који захтева постојање одређене врсте формалне политичке организације која може да позива на одговорност људе и институције као представнике политичке заједнице нације. Стога је за демократију неопходна национална држава. Глобално грађанско друштво, у степену у којем постоји, контрадикторно је појму територијалности или политички организоване заједнице у којој живе појединци, припадници националних држава. Оно не може да реши њихове проблеме проистекле из начина на који држава управља својом територијом. Глобално грађанско друштво постоји само када је реч о посебним темама од заједничког интереса, на

пример оснивање Трансатлантског трговинског и инвестиционог партнерства, проблеми животне средине итд. Глобално грађанско друштво тешко би могло да супранационалне институције и трансационалне кропорације сматра одговорнима зато што још не постоји глобална политичка заједница с крајњим правима да позива на одговорност та супранационална тела. Тешко је замислити како би требало да изгледа одговорност трансационалних кропорација према светском становништву. За сада, глобална моћ трансационалних кропорација је очигледно урушавање демократије.

Национална држава, међутим, више не поседује услове за демократију из горе наведеног разлога. Државама је тешко да придобију и подрже оданост припадника нације због тога што не постоји ништа што би могла да им предложи. Оданост становништва националних држава више није неопходна јер су државе испреплетене у сложеним односима са вишеслојним телима супранационалних и интернационалних институција, па је постојање држава загарантовано и без сагласности људи који у њима живе.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА:

- Bauman, Z. (1999). *The Glocalization*. Sofia: Lik [In Bulgarian]
- Bauman, Z. (2001). *Community: Seeking safety in an insecure society*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004). *Identity. Conversations with Benedetto Vecchi*. London: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2002). Against the policy of depoliticization. *Studies in Political Economy*, (69), 31–41. [doi:10.1080/19187033.2002.11675179](https://doi.org/10.1080/19187033.2002.11675179)
- Cohen, R. (1997). *Global diasporas: an introduction*. London and Seattle: UCL Press and Washington Press.
- Crouch, C. (2004). *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*, New York: Oxford University Press.
- Dore, R. (2000). *Stock Market Capitalism: Welfare Capitalism: Japan and Germany versus the Anglo-Saxons*. Oxford: Oxford University Press.
- Fenton, C. S. (2008). The semi-detached nation: post-nationalism and Britain. *Cycnos*, Vol. 25, No. 2. Available at: <http://revel.unice.fr/cycnos/?id=6197>
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Gulalp, H. (2013). Citizenship and democracy beyond the nation-state?, *Cultural Dynamics*, 25(1), 29–47. doi.org/10.1177/0921374013489448
- Hirst, P. and Thompson, G. (1995). Globalization and the future of nation-state. *Economy and Society*, (24:3), 408–442. doi.org/10.1080/03085149500000017
- Khazin M. (2019). *The catcher in the lie, or truth about Bretton Woods model*. Available at: <https://aurora.network/forum/topic/71971-t-e-at-er-in-t-e-lie-or-trut-about-bretton-oods-model>
- Marquand, D. (2004). *Decline of the public: The hollowing out of citizenship*. Cambridge: Polity Press.
- Mittelman, J. (ed.) (1996). *Globalization: Critical Reflection*. Boulder, CO: Lynne Reiner.

- Norris, P. (2011). *Democratic Deficits: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (1999). *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Pharr, S., Putnam, R. and Dalton, R. J. (2000). A Quarter-century of Declining Confidence. *Journal of Democracy*, (11: 2), 5–25.
- Rosanvallon, P. (2008). *Counter-democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spencer, P. and Wollman, H. (2002). *Nationalism: A Critical Introduction*. London: Sage Publications.
- Swyngedouw, E. (2000). Authoritarian governance, power and the politics of rescaling. *Environment and Planning D: Society and Space*, (18), 63–76. [doi:101068/d9s](https://doi.org/10.1068/d9s)
- Turner, B. S. (2000). Liberal citizenship and cosmopolitan virtue. In: Vandenberg A. (ed.) *Citizenship and Social Theory* (pp. 162–190). London: SAGE.
- Wilmsen E. N. and McAllister, P. (1996). *The Politics of Difference: Ethnic Premises and a World of Power*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wood, E. M. (1995). *Democracy against Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.